

- Виділення опорного пункту — це дуже важливий момент роботи з текстом. Необхідно, щоб він найбільше точно відбивав зміст певного розділу, його головну ідею.
- Повторення матеріалу повинне бути не механічним, а осмисленим. Повторення підряд матеріалу, є менш ефективним, чим розподіл повторень протягом певного часу, так щоб між ними були паузи для релаксації. Об'ємний матеріал запам'ятовується легше, якщо його розбити на частини.
- Метод асоціацій — один зі способів запам'ятати факт. Новий матеріал запам'ятовується краще, якщо «прив'язати» його до образів минулого, знанням, які були міцно засвоєні раніше.
- Активна репродукція — самостійне відтворення матеріалу по пам'яті. Цей прийом є дуже ефективним і сприяє засвоєнню лексичних і граматичних структур та їх наступному практичному застосуванню.
- Наявність проблемної ситуації - один з додаткових прийомів, що сприяють більш продуктивному запам'ятовуванню. Рішення такого роду ситуацій припускає підвищену активність, спрямовану на рішення проблеми, активізацію розумової діяльності.

На закінчення можна сказати, що класифікація на мимовільне й довільне запам'ятовування досить умовна, ці форми перебувають у постійній взаємодії, тому що пам'ять — це єдина функціональна система. Мнемічні процеси протікають як у довільній, так і у мимовільній формах, взаємодіють і взаємопереходять. Тому в навчальному процесі повинні бути задіяні як довільне, так і мимовільне запам'ятовування. Останнє може досягати високої ефективності та не є випадковим процесом.

Успішне навчання іноземним мовам припускає опору на загальні й індивідуальні психологічні особливості пам'яті. Відповідна організація навчальної діяльності, облік психологічних особливостей мнемічної активності й раціональне керування ними є одним з основних критеріїв продуктивного навчального процесу.

С. Ю. Лебедева

Концептуальні підходи до розвитку теорії надійності людини в сучасній психологічній науці

Як відомо, пріоритет у розробці теорії надійності належить технічним наукам, які розглядають методи забезпечення ефективності роботи об'єктів (виробів, пристроїв, систем) у процесі експлуатації.

Стрімко розвиваючись, теорія надійності за короткий термін стала головною проблемою не лише технічних наук, але й багатьох інших і набула загальнодержавного значення. Це обумовлено, перш за все, високою практичною значущістю положень цієї теорії в попередженні аварій, катастроф, надзвичайних ситуацій різного характеру, що як правило пов'язані із загибеллю людей і іншими тяжкими наслідками.

Проведений аналіз літературних джерел свідчить, що в психології проблема надійності отримала своє наукове обґрунтування порівняно недавно — у середині ХХ століття. У різний час питанням теорії надійності людини приділяли увагу такі вчені-психологи як М.І. Бобнєва, В.А. Бодров, Є.М. Іванова, Б.Ф. Ломов, В.С. Медведєв, Г.С. Нікіфоров, В.Д. Небиліцин, О.В. Тімченко та інші.

У психології проблеми, пов'язані з надійністю, раніше за все були розглянуті в інженерній психології (стосовно до діяльності людини-оператора) та в психології праці. Так, у роботах В.Д. Небиліцина протиставляються принципи дослідження надійності технічних систем і людини, виділяється як першочергова проблема психології дослідження натуральних, природних і соціальних чинників надійності. Особливо підкреслюється, що проблема надійності людини є завжди проблема індивідуальних відмінностей. У його роботах послідовно проаналізована особлива роль «психофізіологічних чинників особи» в індивідуалізованій надійності людини в операторській діяльності [10, с. 238-249].

Розглядаючи хронологію виникнення різних аспектів психіки, характеристики функціонування різних аспектів психіки, Г.С. Нікіфоров [13] відзначає, що вже у філософських трактатах XVII-XVIII століть цей термін неодноразово використовується, але жоден з авторів спеціально його не пояснює. Проте, зміст, що в нього вкладається, цілком угадується. Наприклад, Лейбніц, Кондільяк, Дідро говорять про те, що пам'ять людини є недостатньо надійною. Посилаючись на цю думку, виникає потреба вести мову про надійність не лише пам'яті людини, що здійснює свою діяльність у різних умовах, а й інших її психічних процесів, зокрема, мислення та уваги.

Як відзначають В.А. Бодров [1], Б.Ф. Ломов [5], Г.С. Нікіфоров [13], своє «офіційне» визнання і статус наукової психологічної проблеми надійність отримала в інженерній психології. Саме в руслі інженерно-психологічних завдань розпочалися цілеспрямовані дослідження з цієї проблеми, були зроблені перші спроби формування її понятійного базису та теоретико-методологічних основ. Кажучи про оперативну надійність, В.Д. Небиліцин спирався на характеристики індивіда, які виражаються в його здібності до стійкого збереження оптимальних робочих параме-

трів (працездатності, «пильності», «перешкодостійкості» і т.п.) протягом заданих проміжків часу і при всіляких ускладненнях обстановки. Надійність він вважав істотно важливою оперативною характеристикою людини, що стикається з екстремальною ситуацією і вирішує в умовах значної напруженості достатньо складні і відповідальні завдання [10]. Досліджуючи надійність людини-оператора, В.Д. Небиліцин відзначав, що рівень надійності суб'єкта не може бути в належній мірі визначений в таких умовах, які не визначають підвищених вимог хоч би до однієї з характеристик надійності [11, с. 234-235].

У більшості інженерно-психологічних робіт, присвячених дослідженню проблеми надійності людини-оператора (або колективу) у людино-машинних системах, при визначенні поняття надійності робиться акцент на розуміння надійності як запасу міцності. Р.С. Мансуров, Г.В. Суходольській визначають надійність як поняття, зворотне ненадійності — властивості людини помилятися при виконанні певної роботи в певних умовах [6]. Е.А. Мілерян при визначенні надійності підкреслює здібність людини до збереження оптимальних робочих параметрів в екстремальних умовах роботи [8, с. 48-61]. Н.Д. Завалова, В.А. Пономаренко також вважають, що надійність людини єдино правильно визначати як здібність до збереження необхідних робочих якостей в умовах можливого ускладнення обстановки [4, с. 23-24]. В.С. Карцовник указує, що під надійністю діяльності людини-оператора (або колективу) слід розуміти вірогідність як випадкову функцію часу, протягом якого він (вони) працюватимуть безвідмовно [9]. Таким чином, інженерна психологія вперше порушила питання про надійність професійної діяльності, під якою прийнято розуміти безпомилкове виконання людиною покладених на неї професійних обов'язків (функцій) протягом необхідного часу і в заданих умовах діяльності. Досягнення безпомилкового та своєчасного виконання дій і діяльності в цілому є результатом надійного функціонування різних підсистем організму та психіки людини.

Своїм становленням в інженерній психології проблема надійності багато в чому зобов'язана тій обставині, що людина з тих чи інших причин може допускати в процесі своєї діяльності помилки різного характеру. Тому деякі дослідники, зокрема, Г.С. Нікіфоров [15], зазначають, що проблема надійності «виросла» з проблеми помилок. Часом розплата за неправильні або невчасні дії людини може настати у вигляді не лише зниження показників ефективності та надійності системи управління, але й загибелі людей, значних матеріальних збитків. Тому, як правильно визнає Б.Ф. Ломов [6], у вирішенні завдання забезпечення необхідної надійності автоматизованих систем управління важливе, якщо не

вирішальне, значення має те, наскільки надійно виконує свої функції її інтегральна, найбільш відповідальна ланка — людина. Не буде перебільшенням сказати, що в кінцевому рахунку всі інженерно-психологічні розробки прямим або непрямим чином спрямовані на забезпечення надійної роботи людини.

Стосовно тієї або іншої професії ідея професійної надійності вперше одержала свій розвиток в космічній і авіаційній психології. Так, Ф.Д. Горбов досліджував професійну надійність льотчика у зв'язку з пароксизмами свідомості при безперервній діяльності [2], а Б.Ф. Ломов вважав, що професійна надійність космонавта може виступати як своєрідний чинник безпеки космічного польоту. Психологічним аспектом проблеми професійної надійності космонавта він вважав забезпечення ефективної професійної діяльності. Значення цього аспекту Б.Ф. Ломов пояснював наступними обставинами: чинниками професійної шкідливості, різними нештатними ситуаціями, екстремальними за своїм змістом; високими робочими і психічними навантаженнями, що вимагають тривалої мобілізації прихованих функціональних резервів і ін. Примітно, що однією з обставин професійної надійності виступає необхідність психологічного забезпечення ефективної групової взаємодії в процесі діяльності і попередження можливого розвитку конфліктної напруженості. Для цього необхідно з'ясувати, що є сукупним суб'єктом професійної діяльності, рівень і способи досягнення психологічної єдності людей, що здійснюють космічний політ, з урахуванням їх як професійних, так і особистісних особливостей [7, с. 8-17].

У дослідженні професійної надійності машиніста локомотива, яке здійснили О.А. Конопкін і Л.С. Нерсисян [12], рішення проблеми психологічної надійності обумовлюється необхідністю подолання випадкових, непередбачуваних подій, які вимагають від машиніста екстреного вибору і виконання дій, що управляють, в умовах жорсткого дефіциту часу. До того ж сама діяльність машиніста часто здійснюється на тлі різних функціональних станів — стомлення, монотонії, емоційної напруги.

В психології спорту зроблені цікаві спроби наповнити проблему надійності психологічним змістом і переосмислити у психологічному контексті ряд близьких понять — стійкість, працездатність, ефективність, відмова тощо. Стосовно предмету психології спорту основні аспекти надійності розглядаються у світлі управління надійністю спортсменів, її моделювання і прогнозування. В узагальнювальній роботі В.А. Плахтійко і Ю.М. Блудова аналізуються чотири групи визначень поняття надійності стосовно предмету дослідження: надійність змагальної діяльності спортсмена, надійність спортсмена в тому або іншому виді спорту, надійність технічної майстерності спортсмена, психічна

надійність спортсмена. Визначаючи надійність, автори монографії спираються на філософську інтерпретацію поняття організованість, розроблену Л.А. Петрушенко й М.І. Сетровим, які указують, що організованість системи є показником її надійності. Вона тим вище, чим вища стійкість структури, її елементів і мобільність її функцій. У результаті В.А. Плахтієнко і Ю.М. Блудов приходять до інтерпретації надійності з позицій системного підходу і визначають змагальну надійність в спорті як системну, інтегральну, комплексну якість, що дозволяє спортсмену успішно виступати на відповідальних змаганнях протягом певного часу. Близько до цієї точки зору і визначення психічної надійності спортсмена, дане В.В. Давидовим: «... стабільність ефективності виступів спортсмена, деякий психологічний резерв, що дозволяє запобігти змагальному стресу» [16, с. 3].

Вельми цікаві дослідження психічної надійності спортсмена, що базуються на ідеях Б.Ф. Ломова [5] про те, що надійність характеризує, перш за все, потенційні резерви людини, а ефективність — переважно наявність тих або інших властивостей. Автори цих робіт розуміють надійність, перш за все, як збереження високої результативності в напружених умовах (і незалежно від умов). Так, у дослідженні В.Л. Марішука, психічна надійність спортсмена розглядається як стабільність, відсутність зривів у виступах, що припускає збереження або перевищення на змаганнях кращих результатів, показаних на тренуваннях [3, с. 8]. Н.А. Худалов визначає психічну надійність як вірогідність стабільного збереження високого рівня ефективної психічної діяльності в екстремальних ситуаціях. Ф. Ман і В. Гошек трактують психологічну надійність як результат психологічної підготовки, що має на меті забезпечити малу ситуаційну мінливість результатів у психологічно несприятливому середовищі.

Науковцями виявлено, що надійність діяльності фахівця, який працює в особливих умовах, наприклад, військовослужбовці, персонал ОВС та ін., знаходиться в прямій залежності від якості його професійної підготовки, індивідуальних особливостей, у тому числі, властивостей нервової системи й особистісних чинників.

Складність діяльності фахівців ризиконебезпечних професій посилюється суперечністю і неоднозначністю соціально-економічної, політичної й ідеологічної ситуації в Україні, впливом на військові та спеціальні формування дестабілізуючих чинників, підвищенням соціальної напруженості в суспільстві, загостренням криміногенної ситуації, неповною визначеністю завдань та статусу працівників даних підрозділів, особливо в екстремальних умовах діяльності.

Ми вважаємо, що помилка фахівця підрозділу особливого ризику повинна розглядатися не лише як причина погіршення

професійної діяльності або виникнення надзвичайної ситуації, а і як наслідок певних професійних якостей, особливостей психічних, фізіологічних та інших функцій, що виявляються в даних умовах. Саме при такому підході з'являється можливість не просто констатувати причину конкретної помилки, а й оцінити її як випадковий або закономірний прояв функціональних можливостей, які властиві конкретному фахівцю чи певній категорії осіб конкретного виду ризиконебезпечної діяльності.

О.В. Тімченко пропонує використовувати певну класифікацію помилкових дій фахівців ОВС на основі індивідуальних особливостей. На його думку, потрібно виділяти п'ять основних соціально-моральних якостей, які спричиняють помилкові дії спеціаліста. До таких якостей належать:

- соціально-моральні якості: моральна неврівноваженість; низька цілеспрямованість; недостатність почуття колективізму; недисциплінованість; неширисть;
- професійні якості: низький рівень знань; недоліки у розвитку навичок та умінь; відсутність або нестача професійного досвіду; невідповідність до використання спеціальних прийомів підтримання працездатності; недостатнє прагнення до вдосконалення професійної майстерності;
- психологічні особливості: несприятлива спрямованість на конкретну професію в межах МВС; низька установка на виконання конкретного завдання; недоліки у розвитку професійно-важливих психічних процесів; негативні особливості особистості (недобросовісність, брехливість, тривозможність тощо); несприятливі психічні (тензійні) стани;
- фізіологічні особливості: розвиток гострих або загострених хронічних захворювань; несприятливі функціональні стани (утома, нервово-психічна напруга, монотонія, ситуаційні психогенії тощо); зниження чутливості аналізаторів; порушення біологічних ритмів;
- фізичний розвиток: недоліки у розвитку сили, витривалості, спритності, швидкості; несприятливі індивідуальні антропометричні особливості.

Важливо враховувати, що екстремальність діяльності фахівців підрозділів особливого ризику є об'єктивно-суб'єктивною ознакою чинників і ситуацій, оскільки людина залежить від об'єктивно притаманних їй особливостей та від своєї психологічної стійкості. Цілком очевидно, що для екстремальних ситуацій, які несприятливо впливають на особистість і знижують ефективність вирішення оперативних завдань, є характерним виникнення гострого внутрішнього конфлікту між вимогами, що висуває оперативно-службова діяльність, і можливостями людини на даний момент. Цей конфлікт виникає або внаслідок зро-

стання вимог, які висуваються до офіцера, або через зниження з певних причин його можливостей. Саме тому ті самі ситуації можуть мати для різних офіцерів різну психологічну складність та ступінь екстремальності. Зазначимо, що реакції на психотравмуючі чинники ризиконебезпечних ситуацій оперативно-службової діяльності часто залишають після себе пострактивну астеною, що виявляється в підвищеній утомлюваності, слабкості, виснаженості, зниженні працездатності, підвищеній дратівливості. Ці розлади, крім того, можуть викликати фрустраційну напруженість, професійний стрес і дезадаптивні форми поведінки. У свою чергу дезадаптивні поведінкові реакції можуть виявлятися в інтерперсональних відносинах (наростання міжособистісних конфліктів або обмеження сфери контактів), раніше невластивому ігноруванню службовими обов'язками, зловживанні спиртними напоями, грубими дисциплінарними порушеннями тощо.

Отже, накопичений на даний час у межах цілого ряду наукових дисциплін досвід свідчить про наявність тісної залежності між надійністю й ефективністю роботи техніки і рівнем професійної придатності (професійні знання, уміння, навички), станом здоров'я, психологічними та психофізіологічними якостями операторів.

Високий рівень розвитку тих чи інших психологічних функцій людини, як професійно важливих якостей, обумовлює успішність підготовки й ефективність діяльності спеціалістів багатьох професій. І хоча проблема надійності діяльності особистості має достатньо опрацьовані теоретичні підстави та практичні результати, завдяки дослідженням В.А. Бодрова, В.Л. Маришчука, В.І. Медведєва, Б.Ф. Ломова, В.Д. Небиліцина, Г.С. Нікіфорова, К.К. Платонова, Г.В. Суходольського та багатьох інших авторів, її не можна вважати вирішеною, оскільки на даний час технічні засоби діяльності за рахунок їхньої комп'ютеризації постійно й досить активно вдосконалюються. І швидкість їхнього ускладнення та вдосконалення значно перевищує швидкість еволюції людини. Це обумовлює необхідність постійного врахування людського компонента як найбільш уразливої (із погляду психофізичних можливостей) ланки надійності.

При розгляді проблеми джерела надійності, можна виявити, знайти це джерело в складному, єдиному, взаємозалежному процесі взаємодії особистості і середовища, тобто стан надійності виникає при певному поєднанні особистісних особливостей індивіда та чинників середовища і мотивів, що впливають на особистість. Це поєднання можна розглядати з погляду висунутого К. Левінінм принципу психологічної єдності особистості та навколишнього світу. Відповідно до цього принципу, особис-

тість і подія взаємно заломлюються та, залежно від психологічної переробки індивідом різних обставин життя, викликають різні переживання та реакції. На підставі цього принципу, важливо враховувати не лише особистісні особливості індивіда, характеристики ситуації, але, насамперед, характер взаємодії в системі «індивід – ситуація», специфіку її відображення у свідомості певної особистості, суб'єктивної значущості її для конкретної людини. Часто суб'єктивна значущість складної ситуації сприймається індивідом з погляду тих особистісних цінностей, для яких ця ситуація є загрозовою. Така обставина і робить ситуацію для іншого індивіда проблемною. Якщо обставини життя вимагають від індивіда таких дій і умов, які знаходяться на межі його адаптивних можливостей чи, навіть, перевершують наявні в нього резерви, виникає потреба вести мову про його надійність.

На наш погляд, існує діалектичний зв'язок між ситуацією й особливостями особистості при виникненні проблеми надійності. Цей взаємозв'язок можна виразити таким чином: чим більш гостро та несподівано діють негативні чинники середовища, тим меншу роль відіграють особистісні якості, і навпаки, при зменшенні масивності та гостроти впливу цих чинників індивідуальний склад особистості стан адаптації, можна говорити про певний «психологічний простір адаптаційних можливостей особистості». Деякі особистісні якості чи певні чинники середовища звужують цей простір, знижують ступінь застосування особистісних заходів щодо відновлення процесу адаптації людини.

У конкретної людини можливість забезпечення надійності професійної діяльності визначається складною взаємодією негативних чинників середовища й особистісних особливостей, за якої саме ці чинники знаходять найбільш слабе місце в індивіда для опору. На наш погляд, для дослідження всіх цих питань можна застосувати теорію особистості, яку розробив у межах діяльнісного підходу О.М. Леонтьєв. Розгляд особистості в межах діяльнісного підходу дає можливість реалізувати ті вимоги до вивчення людини, які сформульовано на рівнях філософської та загальнонаукової системної методології.

Одним із важливих напрямків розвитку проблеми психологічної надійності діяльності спеціалістів є виявлення її психологічних механізмів і детермінант. Серед психологічних механізмів, що забезпечують надійність професійної діяльності, на думку Г.С. Нікіфорова [15, с. 484], провідна роль належить самоконтролю, що націлений на своєчасне запобігання або виявлення вже зроблених помилок. При цьому зазначений автор відзначає, що на характер функціонування самоконтролю суттєво вплива-

ють індивідуальні особливості людини. Це, насамперед, такі властивості, як тип нервової системи, екстраверсія або інтроверсія, спрямованість особистості (її мотиви), тривожність, відповідальність, дисциплінованість, стресостійкість, самооцінка, впевненість у собі тощо.

Щодо самооцінки, то вона як основна складова самосвідомості є важливим регулятором поведінки людини. Від самооцінки залежать взаєморозуміння людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до невдач. Тим самим самооцінка впливає на ефективність діяльності та подальший розвиток особистості. Вона тісно пов'язана з рівнем претензій людини, тобто ступенем труднощів щодо досягнення цілей, які вона ставить перед собою. Розбіжності між реальними можливостями людини ведуть до того, що вона починає неправильно себе оцінювати, унаслідок чого її поведінка стає неадекватною.

Важливу роль у забезпеченні психічної надійності діяльності відіграють механізми компенсації психічних функцій. Поняття компенсації, прийняте в психології, передбачає відшкодування недорозвинених чи порушених психічних функцій шляхом використання збережених або перебудови частково порушених функцій. У забезпеченні надійності людини механізм компенсації відіграє одну з першочергових ролей. Проте, загальна теорія компенсації в психології ще не сформувалась. Водночас емпіричний досвід дає можливість говорити про достатню розмаїтість проявів цього феномена в психічному житті людини. Так, недостатній розподіл уваги можна компенсувати за рахунок її переключення. Певні дефекти зору можна частково компенсувати посиленням розвитку слуху. Ефект компенсації виявляє себе й при формуванні характеру, коли при послабленні якоїсь однієї риси характеру, ніби на відшкодування цього недоліку, розвивається інша. Отже, роль механізму компенсації психічних функцій у забезпеченні надійності професійної діяльності є очевидною. Недостатня виразність якоїсь особистісної властивості може бути компенсована за рахунок інших властивостей. Це важливе твердження має принципове значення для вирішення проблеми професійної надійності людини. Певні можливості компенсації закладені в організації індивідуального стилю діяльності. Для досить великого класу завдань, які вирішуються фахівцем підрозділу особливого ризику та у випадку крайнього перевантаження інформацією найбільш типовим прийомом компенсації є фільтрація (тобто відбір і пропускання окремих сигналів).

Відомо, що особам із високими показниками тривожності може бути властивий підвищений самоконтроль, до якого вони звертаються в процесі прийому та переробки інформації з метою компенсації власної непевності у вірності прийнятих рішень.

Слід зазначити, що однією з функцій тривожності є оцінювання суб'єктивних можливостей особистості в тій чи іншій ситуації. Якщо в процесі аналізу ситуація інтерпретується як безпечна, то сигнал загрози або небезпеки, який викликав у неї стан тривожності і занепокоєння, утрачає свою сигнальну функцію та побоювання усувається. У тому випадку, коли особистість оцінює ситуацію як дійсно небезпечну і вона загалом (чи окремі її елементи) через внутрішні (особистісні) причини стає значущою, із наявних у суб'єкта можливих засобів вибирається найбільш оптимальний варіант виходу із ситуації.

Загалом у результаті дії тривоги особистість розгортає адаптивні реакції щодо вирішення певної ситуації. Якщо ж вжиті заходи не принесли їй бажаного результату, то виникає стан внутрішньоособистісного конфлікту, який суб'єктивно сприймається як стан психологічної безвиході, зупинки, коли потрібна зміна або дій, або якихось внутрішніх диспозицій щодо вирішення сформованої конфліктної ситуації.

Можна припустити, що під час внутрішньоособистісного конфлікту буде відбуватися порушення оптимальної регуляції поведінки та діяльності особистості. У свою чергу, ці порушення повинні відобразитись в тих чи інших змінах у когнітивних, емоційних, поведінкових сферах особистості, а також у зміні раніше існуючої системи професійних відносин.

У результаті комплексних досліджень, виконаних на контингенті особового складу працівників спецпідрозділів МВС України, доведено, що психологічні функції, які характеризують особливості уваги, пам'яті, мислення, психомоторику, властивості вищої нервової діяльності й індивідуально-психологічні (характерологічні) властивості особистості, відіграють роль центральних механізмів інформаційного, емоційно-вольового і сенсомоторного забезпечення діяльності та тісно пов'язані з надійністю професійної діяльності.

Серед психологічних функцій, що визначають ефективність діяльності спеціалістів багатьох професій і видів діяльності, важливу роль відіграють обсяг та стійкість уваги, короткочасна й оперативна пам'ять, логічне та образне мислення, швидкість і точність психомоторних реакцій, а також тип вищої нервової діяльності.

Не менш значущими в плані забезпечення надійності спеціалістів екстремального профілю є індивідуально-психологічні якості особистості, які характеризують емоційну та нервово-психічну стійкість, ситуаційну й особистісну тривожність, особливості характеру і темпераменту.

Одним з універсальних психологічних механізмів забезпечення надійності діяльності спеціалістів є чинник надмірності інфор-

мації. Проте, роль надмірності не варто трактувати однозначно; вона виконує свою позитивну функцію лише тоді, коли для неї знайдено оптимальні форми реалізації.

Слід зазначити, що діяльність особового складу підрозділів особливого ризику практично завжди супроводжується реальною загрозою для життя, високим рівнем психічного напруження, порушенням природного режиму «сон-активність» та іншими труднощами. Через це добір у такі підрозділи має відбуватися з урахуванням здатності офіцера витримувати навантаження та зберігати активність попри негативний вплив перерахованих чинників. Однак, навіть найретельніший попередній добір не може гарантувати 100 % успішності, а перманентний вплив чинників, що руйнівню впливають на психологічний баланс особистості, може мати виражено негативні наслідки для її професійної діяльності. Саме тому виникає потреба в розробці психологічного прогнозу надійності діяльності фахівця підрозділу особливого ризику.

Аналіз психологічних досліджень з проблеми надійності дозволяє зробити ряд висновків. По-перше, на сьогодні не існує єдиного, загальноприйнятого визначення поняття «надійність» в психологічній науці в цілому. По-друге, одні дослідники розглядають надійність як процесуальну характеристику, інші — як результативну. По-третє, найбільшу увагу дослідники приділяють, як правило, кількісній характеристиці надійності — безвідмовності (ймовірно, це пов'язано з прикладним характером більшості досліджень з даної проблематики). По-четверте, майже всі дослідники пов'язують прояв надійності з напруженими і екстремальними ситуаціями діяльності суб'єкта (стресовими, змінними, напруженими, екстремальними). По-п'яте, абсолютна більшість дослідників відзначають комплексність, складність, опосередкованість надійності як психологічного явища.

Список літератури:

1. Бодров В. А., Орлов В. Я. Психология и надежность человека в системах управления техникой. - М.: ИП, 1998. - 285 с.
2. Горбов Ф.Д., Лебедев В.И. Психоневрологические аспекты труда операторов. - М.: Медицина, 1975. - 207с.
3. Деркач А.А., Исаев А.А. Творчество тренера. - М.: Физкультура и спорт, 1982. - 239 с.
4. Завалова Н.Д., Ломов Б.Ф., Пономаренко В.А. Принцип активного оператора и распределение функций между человеком и автоматом // Вопросы психологии. - 1971. - № 3.
5. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. - М.: Наука, 1984. - 444 с.
6. Ломов Б. Ф. Инженерная психология в военном деле. - М.: Воени-

здат, 1983. - 224 с.

7. Ломов Б.Ф., Мясников В.И. Медико-психологические аспекты профессиональной надежности космонавта. // Психологический журнал. - 1988. Т. 9. - № 6.
8. Милерян Е.А. Эмоционально-волевые компоненты надежности оператора // Очерки психологии труда оператора. - М., 1974.
9. Надежность и быстродействие человеко-машинных систем. - Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 1983. - 144 с.
10. Небылицын В.Д. Надежность работы оператора в сложной системе управления // Хрестоматия по инженерной психологии / Под ред. Б.А. Душкова. - М.: Высшая школа, 1991.
11. Небылицын В.Д. Основные свойства нервной системы как фактор надежности человека-оператора // Тезисы XV международного психологического конгресса в Югославии. - М., 1964.
12. Нерсесян Л.С., Конопкин О.А. Инженерная психология и проблема надежности машиниста. - М.: Транспорт, 1978. - 239 с.
13. Никифоров Г.С. Самоконтроль как механизм надежности человека-оператора. -Л., 1977.
14. Никифоров Г.С. Надежность профессиональной деятельности // Психология: Учебник. - М.: Проспект, 1999. - С. 484.
15. Плахтиенко В.А., Блудов Ю.М. Надежность в спорте. - М.: Физкультура и спорт, 1983. - 176 с.

Д. В. Логвінова

Гендерні стереотипи: віково-статевий аспект

Проблемі формування особистості дитини в психологічній науці традиційно приділяється значна увага. Останнім часом цю проблему пов'язують з питанням гендерної соціалізації [1; 4; 5]. Усвідомлення та прийняття людиною своєї приналежності до чоловічої або жіночої статі й ототожнення себе з її типовими представниками значною мірою визначає не тільки зміст поведінки, спосіб життя, а також формування низки особистісних якостей. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується значними змінами в системі гендерних стереотипів, внаслідок чого зростає можливість виникнення порушень формування гендерної ідентичності підростаючого покоління. Саме перед практичною психологією встає завдання — своєчасно виявляти конфлікти статевої ідентичності й розробляти профілактичні та коригуючі заходи.

Гендерна ідентичність формується перш за все шляхом засвоєння, прийняття та включення до «Я - концепції» певних